

ZDENĚK HÁJEK – CZESKI (MORAWSKI) HISTORYK DZIEJÓW POLSKI¹

Roman Baron

Historický ústav AV ČR

ABSTRACT

ZDENĚK HÁJEK – CZECH (MORAVIAN) HISTORIAN SPECIALIZING IN POLISH HISTORY

Zdeněk Hájek (1894–1958) was one of those people who dedicated their lives to scholarship. After many years, however, it was not granted to him to fulfill his life's mission within the strictures of state employment. Even the forced interruption of his study of history and geography at Charles University in Prague (due to his conscription into the army following the outbreak of the First World War) in many regards foreshadowed his later fortunes, which were marked by a certain discontinuity. Among some of the milestones of his life's journey, one ought to mention: his service in the Czechoslovak legions in Russia, a two-year assistantship in a history seminar with Professor Jaroslav Bidlo, a nearly twenty-year period of employment in a state high school in Brno, popularization of scholarship in the daily press – mainly in *Lidové Noviny*, where he was also employed during the period of the Protectorate, his employment at the Pedagogical Faculty of Masaryk University and at the Pedagogical College in Brno (where, among various other functions, he was responsible for conducting a history seminar, he held the post of vice-dean for scholarly research and was head of the department of history and the constitution). He also took part in community life and lectured to students, teachers and the general public. His scholarly interests focused particularly on questions relating to Poles residing on Czech territories in the 19th c. Thus, Hájek became the first researcher ever to comprehensively analyze, the subject of Polish political prisoners at Špilberk Castle in the years 1839–1848, the internment of Marian Langiewicz, the Leader of the Polish January Uprising, in Tišnov (Tischnowitz) and Josefov (Josephstadt), the relationship of Henryka Pustowojtow to the Czech milieu and other aspects of Czech assistance in the Polish strivings to national independence. As a historian, he wrote about expressions of Czech-Polish solidarity in the past; as a man and citizen, he promulgated this idea in his own environment and within his sphere of activity, he actively worked toward it.

¹ Praca dofinansowana ze środków na długookresowy koncepcyjny rozwój organizacji badawczej RVO: 67985963. Niniejszy artykuł został przetłumaczony z języka czeskiego oraz zmieniony z myślą o czytelniku polskim. Pierwotna wersja pt. *Zdeněk Hájek – český (moravský) historik polských dějin*, ukazała się w „Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd” 26, 2012, nr 2, s. 211–222.

Key words: Czech-Polish Relations, Czech Historiography, Brno, Masaryk University, Zdeněk Hájek

Słowa kluczowe: stosunki czesko-polskie, historiografia czeska, Brno, Uniwersytet Masaryka, Zdeněk Hájek

Postać brneńskiego historyka Zdeňka Hájka (1894–1958)² była do tej pory przypominana przede wszystkim w związku z rocznicami jego urodzin lub śmierci³. Biogramy jubilatów czy też artykuły rocznicowe (już w swej istocie) przede wszystkim skupiają się na prezentacji podstawowych danych biograficznych, a także na przedstawieniu w ogólnych zarysach wkładu, jaki dana osoba wniosła w rozwój swojej dziedziny naukowej. Właśnie w ten sposób postać Hájka została przybliżona przez wiele osób, wśród których na wyróżnienie zasługuje Jaroslav Vaculík, jako autor najliczniejszych i najobszerniejszych artykułów i przyczynków. W jego optyce szczególne miejsce zajmowała przy tym kwestia genezy i początków Katedry Historii Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Masaryka w Brnie. Zdeněk Hájek jest bowiem słusznie uważany za pierwszego dyrektora seminarium historycznego i (współ) twórcę wspomnianej katedry. Do grona jego kontynuatorów należy (od 2000 roku) także wymieniony J. Vaculík⁴. Obu ponadto łączą zainteresowania badawcze szero-

² W kontekście czeskiej slawistyki, historiografii oraz historii miasta Brna zob. M. Kudělka, Z. Šimeček et al., *Československé práce o jazyce, dějinách a kultuře slovanských národů od r. 1760. Biograficko-bibliografický slovník*, Praha 1972, s. 137–138; *Slavica na Universitě J. E. Purkyně v Brně. K VII. Mezinárodnímu sjezdu slavistů ve Varšavě*, Brno 1973, s. 166–167; M. Kudělka, Z. Šimeček, V. Šťastný, R. Večerková, *Československá slavistika v letech 1918–1939*, Praha 1977, s. 367–368; F. Kutnar, J. Marek, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscetví. Od počátku národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*, wyd. 2, Praha 1997, s. 783, 814; J. Hanžal, *Cesty české historiografie 1945–1989*, Praha 1999, s. 41, 132; http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=6530 [data dostępu: 14 IV 2013] (tu również kilka zdjęć Z. Hájka).

³ *Prof. Dr. Zdeněk Hájek šedesátníkem*, „Časopis Společnosti přátel starožitností českých” 1954, s. 60–61; M. Meluzín, *Prof. Dr. Zdeněk Hájek šedesátníkem*, „Časopis Matice moravské” 1954, nr 1, s. 348–350; idem, *Památce prof. PhDr. Zdeňka Hájka*, „Časopis Matice moravské” 1958, nr 1–2, s. 204–210; G. Chaloupka, *Za prof. Dr. Zdeňkem Hájkem*, „Vlastivědný věstník moravský” 1958, nr 2, s. 133–135; M. Tyrowicz, *Zdeněk Hájek (1894–1958). Historyk narodów słowiańskich i badacz stosunków polsko-czeskich*, „Pamiętnik Słowiański” 1958, s. 143–144; idem, *Zdeněk Hájek (1894–1958)*, „Kwartalnik Historyczny” 1959, s. 332–333; J. Sýkora, *Nedožitý osmdesátý Zdeňka Hájka*, „Universitas” 1974, nr 2, s. 95–96; J. Vaculík, *105 let od narození Zdeňka Hájka*, „Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd” 2001, nr 18, s. 121–122; idem, *110 let od narození Zdeňka Hájka*, „Universitas. Revue Masarykovy univerzity v Brně” 2004, nr 2, s. 23–24; M. Dvořáčková, *Kolik jen obětí to stálo!*, „Národní osvobození” 2006, nr 15, s. 5; J. Vaculík, *Před padesáti léty zemřel Zdeněk Hájek*, „Universitas. Revue Masarykovy univerzity v Brně” 2008, nr 2, s. 52; idem, *K 50. výročí úmrtí Zdeňka Hájka*, „Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd” 2007, nr 22, s. 183–186; idem, *K 115. výročí narození Zdeňka Hájka*, „Universitas. Revue Masarykovy univerzity v Brně” 2009, nr 2, s. 62–63.

⁴ *Dvacet let pedagogické fakulty UJEP*, Brno 1966, s. 59–62; J. Vaculík, *Katedra historie [w:] Půlstoletí Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně 1946–1996*, red. F. Čapka, I. Němec, Brno 1996, s. 49 i n.; *Katedra historie. Informační příručka*, red. J. Vaculík, Brno 2010, s. 5–15; *Department of History Faculty of Education*, red. J. Vaculík, Brno 2010, s. 3 i n.

ko rozumianymi dziejami Polski. Ta niezwykle istotna część życiorysu naukowego Zdeňka Hájka była jednak do tej pory poniekąd pomijana lub też odsuwana w cień⁵. Niniejszy artykuł stanowi próbę wypełnienia tej luki.

Przyszły badacz historii Polski i czesko-polskich kontaktów przyszedł na świat w rodzinie nauczycielskiej⁶ w miejscowości Suchdol niedaleko Kutnej Hory w śród-kowych Czechach (13 marca 1894). Jego ojciec również nazywał się Zdeněk Hájek († 1932). W pobliskim Malešovie mały Zdeněk uczęszczał do szkoły powszechnej. Maturę zdał z wyróżnieniem jeszcze przed I wojną światową w gimnazjum w Čáslaviu (12 czerwca 1913)⁷. Następnie zdecydował się na podjęcie studiów z historii i geografii na czeskim Uniwersytecie Karlo-Ferdynanda w Pradze (istniał wówczas jeszcze uniwersytet niemiecki). Wśród jego profesorów znajdowali się tak słynni historycy czescy, jak Josef Pekař, Jaroslav Bidlo, Václav Novotný czy Kamil Krofta (późniejszy minister spraw zagranicznych Czechosłowacji)⁸.

Wkrótce jednak musiał przerwać naukę uniwersytecką, ponieważ został powołany do wojska (26 października 1914). Służył jako sierżant 21. Pułku Piechoty⁹. Od maja 1915 roku był na froncie wschodnim w Galicji¹⁰, gdzie w pobliżu Sieniawy dostał się w ręce „nieprzyjaciół” (27 maja). W niewoli rosyjskiej był ponad dwa lata (do 23 sierpnia 1917)¹¹. Dalsze losy wojenne związał z Legionami Czechosłowackimi¹². Częściowy obraz tych czasów w oczach własnych przedstawił później w opublikowanych wspomnieniach, poświęcając je kwestii zdobycia miasta Niżny Tagił na Uralu (październik 1918)¹³, a także swojej pracy w historyczno-archiwalnym dziale sztabu Legionów Czechosłowackich w Irkucku na Syberii. Podobnie jak jego czechosłowaccy towarzysze odbył odyseję po tamtej części świata. Spieszył jednak do

⁵ Poniekąd inny charakter mają jedynie następujące opracowania: J. Va c u l í k, *Brněnský polonista Zdeněk Hájek* [w:] *Polacy w Brnie – Poláci v Brně a na jižní Moravě*, red. R. Ma de c k i, L. Š t ě p á n, Brno 2008, s. 197–202; idem, *Historik česko-polských vztahů Zdeněk Hájek* [w:] *Muzeum Brněnska. Sborník 2009, Předklášteří 2009*, s. 158–163.

⁶ Już jego dziadek był nauczycielem (w miejscowości Křešín u Pacova). Por. Z. H á j e k, *V historicko-archiválním oddělení štábu československých legií na Sibiři* [w:] *Brno v boji za svobodu. Sborník vzpomínek*, red. J. K u d e l a, t. 2, Brno 1937, s. 165.

⁷ Wówczas było to c.k. państwowe wyższe gimnazjum państwowe. Dyrektorem był M. Pokorný, a wychowawcą klasy Hájka dr F. Tmka. Archiwum Uniwersytetu Masaryka w Brnie Archiv (Archiv Masarykovy univerzity v Brně, AMU), fond A 1, RMU, os. sp., k. 49/1075, Osobní spisy FF 4/6, Zdeněk Hájek, świadectwo dojrzałości, č. 7.

⁸ AMU, Osobní spis Z. Hájka, indeks (Index lectionum).

⁹ Później awansował do stopnia nadporucznika w rezerwie pułku pieszego nr 24 Marszałka Focha (od I 1922). AMU, Osobní spis Z. Hájka, mianowanie nadporucznikiem w rezerwie przez ministra obrony narodowej F. Udržala, 28 II 1923.

¹⁰ Archiwum Krajowe w Brnie (Moravský zemský archiv, Brno, MZA), fond G 172, Zdeněk Hájek 1913–1957, rękopis życiorysu Hájka, s. 1.

¹¹ AMU, Osobní spis Z. Hájka, potwierdzenie służby wojskowej, Čj. 13729/1946; http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=6530 [data dostępu: 14 IV 2013].

¹² AMU, Osobní spis Z. Hájka, potwierdzenie bycia legionistą od Ministerstwa Obrony Narodowej, 9 II 1923.

¹³ Z. H á j e k, *S osmým plukem u Nižního Tagilu* [w:] *Brno v boji za svobodu. Sborník vzpomínek*, red. J. K u d e l a, Brno 1935, s. 94–96.

domu, ponieważ jego pragnieniem było możliwie jak najszybciej kontynuować przerwana na skutek wojny naukę w uniwersytecie.

Niestety w drogę powrotną mógł się udać dopiero w kwietniu 1920 roku, kiedy we Władywostoku wsiadł na pokład statku Mont-Vernon. Przez Kanał Panamski i Wyspy Bahama dotarł (tylko) do Norfolk w stanie Wirginia. Prawie dwa miesiące musiał tam czekać na następny statek, którym dopłynął do Terstu¹⁴. W swej ojczyźnie znalazł się w sierpniu 1920 roku, a zatem po ponadpięciolatej nieobecności spowodowanej tułaczką wojenną¹⁵.

Powróciwszy do Pragi, przyszedł znawca dziejów Polski kontynuował studia na Uniwersytecie Karola. Niedługo potem zdał wymagane egzaminy i uzyskał uprawnienia do nauczania historii i geografii w „wyższych szkołach średnich z czechosłowackim językiem nauczania” (18 maja 1923)¹⁶. Następnie przez ponad dwa lata pełnił funkcję asystenta historycznego seminarium wschodnioeuropejskiego, którym kierował wspomniany już Jaroslav Bidlo. Wybitny czeski historyk ocenił swego byłego studenta, a przede wszystkim asystenta, następującymi słowami:

Ponieważ pan dr Zdeněk Hájek w dniu 30 września 1925 ma opuścić swoje dotychczasowe miejsce, jako jego przełożony stwierdzam, że swoje obowiązki zawsze wykonywał sumiennie i gorliwie ku pełnemu zadowoleniu dyrekcji seminarium historycznego. Zajmował się zwłaszcza katalogizacją biblioteki oraz sprowadzaniem książek z bibliotek publicznych potrzebnych na ćwiczenia seminaryjne oraz do pracy badawczej profesorów i słuchaczy. Ponadto wykonywał różne pomocnicze prace naukowe. Sprawdzał się jako rzetelny i zdolny urzędnik¹⁷.

Hájek nawiązał w tym czasie do swojej udanej pracy seminaryjnej i przygotowywał pracę doktorską *Stosunki rusko-bizantyjskie do końca X wieku*, na podstawie której uzyskał tytuł doktora filozofii (20 grudnia 1924). Wówczas nastąpił także jego debiut autorski w najważniejszym czeskim czasopiśmie historycznym. „Český časopis historický” (ukazuje się od roku 1895) zaczął publikować recenzje Hájka poświęcone nowej literaturze na temat historii Słowian¹⁸. Dodajmy od razu, że tej nie zawsze należycie docenianej, lecz potrzebnej i wartościowej pracy twórczej pozostał wierny do końca życia. Ogółem opublikował – godnych uznania – kilkaset recenzji i artykułów recenzyjnych w dwu najważniejszych czeskich czasopismach „branżowych”, jakimi są do dziś „Český časopis historický” i „Časopis Matice moravské” (zał. 1869). Czytelników w ten sposób zapoznawał zwłaszcza z nowymi publikacjami w języku polskim, rosyjskim, bułgarskim, francuskim oraz w językach Słowian

¹⁴ Idem, *V historicko-archiválním oddělení štábu československých legií na Sibiři* [w:] *Brno v boji za svobodu*, t. 2, s. 164–168.

¹⁵ AMU, Osobní spis Z. Hájka, zyciorys (maszynopis), s. 1.

¹⁶ AMU, Osobní spis Z. Hájka, dyplom nr 763. Skład komisji egzaminacyjnej: Josef Janko (przewodniczący), Jaroslav Bidlo (historia), Václav Švambera (geografia).

¹⁷ AMU, Osobní spis Z. Hájka, dyplom, Praha, 6 IV 1925.

¹⁸ Por. Z. Hájek, *Kwartalnik Historyczny XXXVIII, 1924*, „Český časopis historický” 1925, R. 31, s. 438–439; idem, *Slavia I., 1922–1923; Slavia II., 1923–1924*, ibidem, s. 433–435, 645–646; idem, *Kutrzeba, St., Dawne polskie prawo sądowe w zarysie*, ibidem, s. 456; idem, *Więckowska H., Opozycja liberalna w królestwie Kongresowem 1815–1830*, ibidem, s. 659. Zob. także J. Klik, *Bibliografie vědecké práce o české minulosti za posledních čtyřicet let. Rejstřík Českého časopisu historického 1895–1934*, s. předmlouvou Josefa Pekaře, Praha 1935, s. 6, 27, 64, 279, 295, 313.

południowych. Ponadto artykuły i studia Hájka będą się stopniowo ukazywać w innych czasopismach oraz wydawnictwach zbiorowych. Swoją pierwszy artykuł *Nové źródlo do dziejów Iwana IV Groźnego* zamieścił w periodyku *Nové Čechy* (1923 r.)¹⁹.

Kolejne losy zaprowadziły Hájka na południe Moraw. Stolica Ziemi Morawsko-Śląskiej (do 1948 r.) stała się jego domem, którego już nigdy na stałe nie opuścił. Przez długich 16 lat pracował jako profesor szkoły średniej²⁰ w Czeskim Gimnazjum Państwowym w Brnie. Niedługo po II wojnie światowej nosiło ono imię dr. Jana Kudeli, a obecnie alei, przy której się znajduje, czyli kpt. Jaroša; nadal należy do ścisłej czołówki liceów w morawskiej metropolii (odpowiednikiem czeskiego *gymnázium* jest polskie liceum, przy wszelkich różnicach między nimi). W pierwszych latach swego pobytu w Brnie Hájek zamieszkiwał w różnych częściach miasta. Od 1930 roku znalazł natomiast przystań w domu przy obecnej ulicy Mińskiej (czes. Minská)²¹.

W wolnym od pracy zawodowej czasie miał zamiar poświęcać się pracy naukowej. Najpierw żył nadzieją, że będzie mógł kontynuować badania w dziedzinie bizantologii, jednak z powodu braku odpowiedniej literatury w nowym miejscu zamieszkania zmuszony był od tego zamiaru odstąpić. Wiele wskazuje na to, że o jego nowym polu badawczym zdecydował w dużej mierze zwykły przypadek. Hájek opisał to (w swoim życiorysie) w następujący sposób:

W związku z tymi trudnościami, których jako profesor szkoły średniej nie mogłem pokonać, skoncentrowałem się na badaniach nowszego materiału, który był w Brnie pod ręką. Chodziło mianowicie wówczas o to, aby uczcić pamięć Polaków uwięzionych w Szpilbergu, umieszczając tablicę pamiątkową. Wówczas poproszono mnie o to, abym opracował odpowiedni materiał [...]. W ten sposób zająłem się zupełnie inną problematyką, co określiło mój kierunek naukowy na wiele lat²².

W ten sposób Zdeněk Hájek dał się poznać w Brnie nie tylko jako świetnie przygotowany do zawodu nauczyciel, lecz także zdolny i niezwykle pracowity historyk, którego zainteresowania badawcze obejmowały także fragmenty polskiej historii. Warto jednak zauważyć, iż niebawoma rozwój historiograficznych badań nad Polską w ośrodku brneńskim rozpoczął się dopiero 10 lat później. Było to związane z przybyciem do Brna kolejnego ucznia Jaroslava Bidla, a mianowicie Josefa Macůrka (1901–1992), który został profesorem historii Słowian na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Masaryka. Nie powinien przy tym umknąć naszej uwadze fakt, iż Macůrek został wcześniej bezpośrednim następcą Hájka w roli asystenta seminarium historycznego na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Karola w Pradze (1 października 1925).

Wybitny czeski historyk, autor między innymi cennej syntezy dziejów Polski *Dějiny polského národa* (Praga 1948), odnotował w związku z tym w dostępnych dziś czytelnikom wspomnieniach, co następuje:

¹⁹ AMU, Osobní spis Z. Hájka, życiorys, s. 1.

²⁰ Od 1 IX 1928 r. jako profesor mianowany. Por. AMU, Osobní spis Z. Hájka, ustanowienie definitywnym profesorem przez Krajową Radę Szkolną w Brnie.

²¹ MZA, fond G 172, Zdeněk Hájek 1913–1957, życiorys (rękopis), Brno, 8 VII 1950, s. 1.

²² AMU, Osobní spis Z. Hájka, życiorys, s. 2.

Miałem zająć miejsce, które zwolniło się po odejściu dotychczasowego asystenta dr. Zdeňka Hájka na szkołę średnią i miałem zostać współpracownikiem o rok starszego drugiego asystenta dr. Zdeňka Kalisty (ur. 1900), który był zatrudniony w seminarium historycznym rok wcześniej niż ja²³.

Jak widać, przykład Hájka zadziałał na Macůrka motywująco i pod pewnymi względami także odstrasżająco: „Pamiętając o tym, że także mnie może spotkać podobny los jak wcześniejszego asystenta (dr. Hájka), który odszedł do szkoły średniej, uważałem za rzecz konieczną jak najszybsze przystąpienie do egzaminów państwowych”²⁴.

Zaledwie pół roku przed przybyciem Hájka do miasta nad dwiema rzekami – Swratką i Switawą – miejscowe środowisko slawistyczne i polonistyczne rozpoczęło formalną działalność w ramach nowo powstałego stowarzyszenia pod nazwą Klub Czesko-Polski w Brnie (później Klub Czechosłowacko-Polski w Brnie). Nie wiadomo dokładnie, kiedy Hájek wstąpił w jego szeregi. Jest natomiast rzeczą pewną, że w 1929 roku pełnił już funkcję wiceprezesa tego towarzystwa²⁵. W Klubie uważano go za głównego specjalistę w dziedzinie historii Polski. Zyskał ją między innymi dlatego, że z okazji obchodów polskich świąt państwowych (zwłaszcza 3 maja i 11 listopada) wygłaszał swoje erudycyjne wykłady. Podczas takich uroczystych spotkań przywoływał także losy bohaterów polskich zrywów niepodległościowych w XIX wieku.

Nic jednak nie mogło się równać indywidualnemu i bardziej emocjonalnemu podejściu Hájka do prezentowanego tematu niż jego wykłady o polskich więźniach politycznych w brneńskiej twierdzy Szpilberg. Należał również do tych osób, które w ramach Klubu najmocniej forsowały ideę ufundowania tablicy pamiątkowej dla uczczenia ich pamięci²⁶. To się wprawdzie udało, ale dopiero po zakończeniu II wojny światowej – w dwa lata po śmierci Hájka. Wtedy Klub Czesko-Polski w Brnie istniał już jedynie we wspomnieniach swoich dawnych członków i sympatyków. Nadmienmy tylko, że do powstania tablicy pamiątkowej (i równocześnie Muzeum Więźniów Polskich w Szpilbergu) przyczynił się zwłaszcza lwowsko-krakowski historyk Marian Tyrowicz (1902–1989), z którym Hájek długie lata współpracował. Natomiast z czeskiej strony zasadniczy wkład wnieśli tutaj historycy Josef Macůrek i Václav Žáček²⁷.

²³ J. Macůrek, *Úvahy o mé vědecké činnosti a vědeckých pracích*, Brno 1998, s. 26.

²⁴ Ibidem, s. 27.

²⁵ R. Baron, *The Czechoslovak-Polish Club in Brno (1925–1939)*, „Czech-Polish Historical and Pedagogical Journal” 2011 (1), R. 3, s. 49; idem, *K otázce českého polonofilství na Moravě. Československo-Polský klub v Brně (1925–1939)* [w:] I. Pospíšil, R. Madecki et al., *Česká polonistika: nové výzvy, nová témata*, Brno 2012, s. 76–77. Por. Archiwum miasta Brna (Archiv města Brna, AMB), R 47, Československo-polský klub v Brně, č. 5, Jednatelská zpráva Česko-polského klubu v Brně za rok 1929, s. 9.

²⁶ R. Baron, *The Czechoslovak-Polish Club in Brno (1925–1939)*, s. 53; idem, *K otázce českého polonofilství na Moravě*, s. 80.

²⁷ M. Tyrowicz, *W poszukiwaniu siebie... Wspomnienia i refleksje*, t. 2, *Krakowskie lata*, Lublin 1988, s. 133–143.

Hájek bez wątpienia uczynił bardzo wiele, by w zbiorowej pamięci brneńskich polonofilów znalazło się odpowiednie miejsce dla polskich patriotów z Galicji więzionych przed wydarzeniami Wiosny Ludów za grubymi murami Szpilbergu. Oprócz wspomnianych już wykładów były to przede wszystkim opracowania naukowe, które umożliwiały zainteresowanym czytelnikom zapoznanie się z kontekstem historycznym narodu polskiego i z dokładnie opisanymi losami poszczególnych osób. Niemało z nich przez wiele lat spoglądało na Brno przez kraty więzienne²⁸. Swoją pierwszą artykuł na ten temat opublikował Hájek w księdze jubileuszowej poświęconej jednemu z najwybitniejszych czeskich historyków, Josefowi Pekařovi (1930); następnie ukazywały się w takich głównych pismach historycznych na Morawach, jak: „Časopis Matice moravské” czy „Vlastivědný věstník moravský” (zał. 1946)²⁹. Bezpośrednio do członków i sympatyków Klubu Czechosłowacko-Polskiego w Brnie zwrócił się w jubileuszowej publikacji pod nazwą *Jdeme dál! (Idziemy dalej!)*, w której podszedł do tematu z punktu widzenia znaczenia minionych wydarzeń dla (wówczas) współczesnego pielęgnowania czesko-polskiej wzajemności w morawskiej metropolii³⁰. Podobny cel najprawdopodobniej przyświecał mu podczas pracy nad przekładem i przygotowaniem do druku wspomnień Henryka Bogdańskiego – jednego z Polaków więzionych w Szpilbergu (właściwie chodziło o tę część wspomnień, która dotyczyła Brna i Moraw). Świadczą o tym słowa samego Hájka zawarte w przedmowie³¹. Do polskich czytelników nieznających języka czeskiego zwrócił się (niestety) tylko raz³². Na podstawie tego faktu można wnioskować, że prezentując wyniki własnej pracy badawczej, właściwie ograniczał się do recepcji ze strony historyków czeskich (morawskich), ewentualnie także czeskich (morawskich) slawistów.

Nie licząc doświadczeń z czasów początkowej fazy I wojny światowej, to właśnie sprawa „brneńskich” Polaków naturalnie zaprowadziła Hájka do (ówczesnej) Polski. W latach 1928–1931 każdego roku w czasie letnich wakacji wyjeżdżał do Lwowa, aby studiować materiały znajdujące się w tamtejszym archiwum. W zbiorach Zakładu Narodowego im. Ossolińskich odkrył ponadto rękopis wspomnień Henryka Bogdań-

²⁸ Więcej na ten temat R. Baron, *Polscy więźniowie w Szpilbergu jako temat badań historycznych* [w:] *Polacy w Brnie – Poláci v Brně a na jižní Moravě*, s. 133–147.

²⁹ Z. Hájek, *Špilberk v memoárech polských vězňů* [w:] *Od pravěku k dnešku. Sborník J. Pekařovi*, t. 2, Praha 1930, s. 332–374; idem, *Moravané a polští vězni na Špilberku*, „Časopis Matice moravské” 1930, s. 337–376; idem, *Špilberský vězeň Jindřich Hubický*, „Časopis Matice moravské” 1935, s. 142–176; idem, *Proč byli uvězněni polští vězni na Špilberku*, „Vlastivědný věstník moravský” 1954, s. 63–68; „Vlastivědný věstník moravský” 1955, s. 4–15.

³⁰ Z. Hájek, *Jeden z našich úkolů* [w:] *Jdeme dál! K desátému výročí Československo-polského klubu v Brně (1925–1935)*, Brno 1935, s. 31–35.

³¹ *Polský revolucionář na Špilberku. Zápisky Henryka Bogdańskiego*, z rękopisu przełożył Z. Hájek, Brno 1932.

³² Chodziło o skróconą wersję artykułu *Polští vězni na Špilberku*, „Moravské noviny” 1929. Z. Hájek, *Polscy więźniowie w twierdzy Szpilberg*, „Wiedza i Życie” 1931. Po wojnie zwrócił się do polskiej czytającej publiczności jeszcze raz: „Trybuna Dolnośląska”, 23 V 1948; do czeskiej dwa razy: „Lidové noviny” 1948, „Lidová obroda” 1948. Por. AMU, Osobní spis Z. Hájka, życiorys, s. 4; J. Vaculík, *Brněnský polonista Zdeněk Hájek*, s. 198–199; M. Tyrowicz, *Zdeněk Hájek (1894–1958)*, s. 332.

skiego, które częściowo udostępnił czeskim czytelnikom, o czym już wspomniano. Pełny tekst wspomnień został opublikowany w Polsce prawie 40 lat później³³.

Ponieważ już pierwszy pobyt badawczy we Lwowie (liczący siedem tygodni) oznaczał dla Hájka duże obciążenie finansowe, zdecydował się on wystąpić z prośbą o wsparcie do Ministerstwa Szkolnictwa i Oświaty Narodowej w Pradze. Ministerstwo w tej sprawie poprosiło o ocenę Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Masaryka w Brnie (31 października 1928). Na podstawie opinii historyka i byłego dziekana Julia Glücklicha profesorowie wyrazili jednogłośnie zgodę na udzielenie Hájkowi materialnej pomocy (3 grudnia 1928)³⁴. Około połowy całkowitych kosztów pobytu naukowego we Lwowie (2 500 koron) temu pracowitemu i ambitnemu profesorowi szkoły średniej zwrócono³⁵. Pozostałe podróże badawcze musiał już finansować wyłącznie sam.

Na potencjał twórczy oraz ogromną i różnorodną aktywność związaną z pracą (gimnazjum, Klub Czesko-Polski, recenzje dla czasopisma „Český časopis historický”, działalność publicystyczna³⁶) z pewnością do pewnego stopnia miało wpływ zawarcie przez Hájka związku małżeńskiego (17 października 1930)³⁷. Ożenił się z Marią Hlavicovą, nauczycielką szkoły zawodowej dla dziewcząt Vesna. Mieli wspólnie dwoje dzieci: córkę Milenę (*5 września 1931) – przyszłą lekarzkę i syna Zdeňka (1935–2003), który został inżynierem. Rodzina mieszkała najpierw przy ulicy Veveří 128/I³⁸, następnie przy ulicy Rumuńskiej 6, wreszcie przy Minskij 6 – było to ciągle to samo miejsce, zmieniały się tylko nazwy ulic i w jednym przypadku także numer (obecnie dzielnica Brno-Žabovřesky).

Po narodzinach córki Mileny Hájek nie podejmował już w czasie wakacji kolejnych podróży naukowych do Lwowa czy gdzie indziej za granicę, lecz skupił się na systematycznych badaniach archiwalnych w miejscu zamieszkania, a także na tłumaczeniach. Właśnie wówczas przetłumaczył na język czeski nie tylko obszerny fragment wspomnień Bogdańskiego, lecz także książkę Tadeusza Błeszczyńskiego, która ukazała się pod tytułem *Více pravdy o sovětech*. Według samego Hájka wspomniany przekład stał się później w okresie protektoratu jedną z przyczyn jego przedwczesnej emerytury³⁹.

Łączenie codziennej pracy w gimnazjum z zainteresowaniami naukowymi z pewnością nie było rzeczą łatwą. Można przypuszczać, że Zdeňek Hájek uczynił pod tym względem bardzo wiele, prawdopodobnie wszystko, na ile starczyło mu sił. Natural-

³³ AMU, Osobní spis Z. Hájka, žyciorys, s. 2–3. Zob. także H. Bogdański, *Pamětník 1832–1848*, z rękopisu wydał, wstępem i przypisami opatrzył A. Knott, Kraków 1971.

³⁴ AMU, Osobní spis Z. Hájka, opinia J. Glücklicha, 22 XI 1928; list dziekana Františka Novotného do Ministerstwa Szkolnictwa i Oświaty Narodowej w Pradze, 13 XII 1928.

³⁵ AMU, Osobní spis Z. Hájka, list Ministerstwa Szkolnictwa i Oświaty Narodowej w Pradze do Dziekanatu Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Masaryka w Brnie, 5 II 1929.

³⁶ Artykuły Hájka ukazywały się zwłaszcza na łamach takich pism, jak „Lidové noviny”, „Moravské noviny”, „Národní osvobození” czy „Rovnost”.

³⁷ Niektóre źródła podają jako datę ślubu 11 X 1930.

³⁸ AMU, Osobní spis Z. Hájka, osobní výkaz; Szkolna Rada Krajowa w Brnie (Zemská školní rada v Brně), ohlášení A; list Z. Hájka do Szkolnej Rady Krajowej w Brnie, 7 II 1939.

³⁹ T. Błeszczyński, *Více pravdy o sovětech*, z polsztiny přeložil Dr. Z. Hájek, Brno 1933; AMU, Osobní spis Z. Hájka, žyciorys, s. 5.

nym sposobem na poradzenie sobie w tej sytuacji było także wyraźne zorientowanie się na popularyzację uzyskanych wyników badawczych. Oznaczało to przede wszystkim współpracę z prasą, radiem i czasopismami, które taką możliwość oferowały. Zainteresowanie problematyką polskich więźniów w Szpilbergu przywiodło Hájka do rozważań na temat takich postaci, jak Silvio Pellico i Ladislav Lovásky, a stąd już było blisko do osoby Františka Cyrila Kampelíka. W tym, ogólnie rzecz biorąc, logicznym schemacie nie mieścił się jedynie artykuł Hájka o Františku Palackim⁴⁰. Nie należy także zapominać o jego udziale w opracowywaniu haseł encyklopedycznych (np. z historii Moraw po 1900 r.) w słynnym czeskim słowniku-encyklopedii *Ottův slovník naučný nové doby* czy w dziele o nieco podobnym charakterze pod nazwą *Masarykův slovník naučný*.

Decyzja Hájka o udziale w I Zjeździe Historyków Czechosłowackich w Pradze stanowiła kontynuację jego drogi i misji życiowej. Zwrócił się w tej sprawie do starszego kolegi i równocześnie nowego dyrektora swego gimnazjum, Josefa Kudeli (1886–1942). Ten poszedł mu na rękę, tak samo zresztą jak dwóm innym nauczycielom – Václavowi Mattauchowi i Antoniemu Okáčowi. Dyrektor Kudela zapewnił także zastępstwa na lekcjach za wszystkich trzech nauczycieli w czasie ich udziału w zjeździe historyków (3–8 maja 1937), natomiast Krajowa Rada Szkolna odpowiedziała pozytywnie na tę prośbę dyrekcji szkoły⁴¹.

Warto nadmienić, iż Hájka łączyła z Kudelą przede wszystkim służba w legionach. Właśnie w połowie lat 30. napisał dwa teksty do dwuczęściowego tomu wspomnień legionistów czechosłowackich, które wyszły pod redakcją Kudeli. W tym samym dniu (31 marca 1941) obaj zostali wysłani na emeryturę. Kudela jako uczestnik ruchu oporu w ramach organizacji Obrona Narodu (Obrana národa) został wkrótce aresztowany. W marcu 1942 roku wywieziono go do Oświęcimia, gdzie zginął w komorze gazowej. Hájek, dla uczczenia jego pamięci, zajął się redakcją pracy zbiorowej, która ukazała się niebawem po wyzwoleniu spod okupacji hitlerowskiej⁴².

Rodzina Hájków przez cały okres zawieruchy wojennej pozostała w Brnie. Ponieważ już od 31 stycznia 1939 roku nie miała pracy także Maria Hájková, jej mąż poszukiwał możliwości zarobienia dodatkowych pieniędzy. Istniały ponadto obawy, że jako wysłany na wcześniejszą emeryturę czeski profesor gimnazjalny i były legionista w Rosji zostanie wysłany na roboty przymusowe do Niemiec. Przypomnijmy tylko, że teść Hájka, Karel Hlavica, był jednym z kilku tysięcy czeskich patriotów więzionych w Brnie w Akademiku Kounica (Kounicovy koleje), który stał się symbolem niemieckich prześladowań miejscowej inteligencji czeskiej. Na początku

⁴⁰ „Lidové noviny” 1930, 1936; Z. Hájek, *Nové pohledy do života Františka Cyrila Kampelíka*, „Zemědělské a družstevní listy” 1936; idem, *Česká a slovanská idea v politickém programu Františka Palackého*, „Kravaňsko” 1936, R. 5, nr 10, s. 178–181.

⁴¹ AMU, Osobní spis Z. Hájka, list dyrektora gimnazjum J. Kudeli do Szkolnej Rady Krajowej w Brnie, 24 IV 1937; list Z. Hájka do Szkolnej Rady Krajowej w Brnie, 23 IV 1937; list Szkolnej Rady Krajowej w Brnie do dyrekcji Państwowego Gimnazjum Czechosłowackiego w Brnie, aleja Legionistów, 29 IV 1937.

⁴² *Památce Josefa Kudely*, red. Z. Hájek, Brno 1946 (tutaj tekst Hájka *Život a dílo dr. Josefa Kudely*); idem, *Dr. Josef Kudela*, „Slezský sborník” 1945.

1943 roku udało się Hájkowi zdobyć miejsce archiwisty i bibliotekarza w redakcji znanej gazety „Lidové noviny”, gdzie pracował aż do 30 kwietnia 1945 roku, czyli do wyzwolenia Brna⁴³.

Pełniona przez niego funkcja umożliwiła mu prowadzenie działalności naukowej i popularyzatorskiej. W samym tylko 1943 roku opublikował na łamach swej gazety kilkadziesiąt krótkich artykułów prezentujących przede wszystkim osobistości czeskiej historiografii (m.in. Konstantin Jireček, Antonín Rezek, František Hrubý, Václav Vladivoj Tomek) czy zwracających uwagę na nowe publikacje książkowe i czasopisma (np. *Zeitschrift für Geschichte und Landeskunde Mährens*, *Časopis Matice moravské*, *Časopis rodopisné společnosti v Praze*). Szczegółowe, rzeczowe i dobrze się czytające recenzje Hájka ukazywały się prawie wyłącznie w rubryce „Kronika kulturalna”; podpisywał je zwykle skrótem (Hjk), czasem zdarzało się, że artykuł nie był podpisany w ogóle.

W odróżnieniu od wielu (proniemieckich) propagandowych tekstów, ukazujących się w ówczesnych „Lidových novinách”, publicystyczną działalność Hájka cechował krytyczny dystans oraz naukowe podejście do podejmowanych tematów. Nie jest jednak dziełem przypadku, że pisał przede wszystkim o Czechach, a z historyków innej narodowości niż czeska (z wyjątkiem jednego Chorwata), nie wybrał nikogo innego niż Niemców⁴⁴. Abstrahując od wspomnianych artykułów prasowych, opublikował w okresie protektoratu tylko jedną pracę (poświęconą Františkowi Dieblowi)⁴⁵.

Po wojnie Hájek przeszedł pomyślnie proces weryfikacji narodowościowej i politycznej zgodnie z dekretem prezydenta Republiki Czechosłowackiej z dnia 19 maja 1945 roku, nr 5 czechosłowackiego Dz. U.; później także uzyskał odszkodowanie zgodnie z dekretem prezydenta Republiki Czechosłowackiej z dnia 17 sierpnia 1945 roku, nr 55 czechosłowackiego Dz. U.⁴⁶ Od razu powrócił do swojego wcześniejszego zawodu, na to samo miejsce i do tej samej szkoły średniej. Szybko jednak zbliżał się okres, kiedy ten etap jego życia stopniowo dobiegał końca. Już w semestrze zimowym w roku akademickim 1946/1947 przyjął propozycję prowadzenia wykładów z historii Czechosłowacji i Słowian na nowo powstałym Wydziale Pedagogicznym w Uniwersytecie Masaryka (1 listopada 1946)⁴⁷.

Na tym wydziale mianowano go również dyrektorem seminarium historycznego. Jednocześnie prowadził wykłady w Wyższej Szkole Społecznej w Brnie (Vysoká škola sociální) – zarys historii XX wieku, zarys historii Czechosłowacji. Rok później

⁴³ AMU, Osobní spis Z. Hájka, list Z. Hájka do Szkolnej Rady Krajowej w Brnie, 7 II 1939; potwierdzenie redakcji pisma „Svobodné noviny”, 26 III 1946. Zob. także J. Dejmek, J. Kukulík, J. Němeček, *Kauza: tzv. Benešovy dekrety. Historické kořeny a souvislosti (Tři české hlasy v diskusi)*, Praha 1999, s. 49, 76–83; J. Pernes, *Svět Lidových novin 1893–1993. Stoletá kapitola z dějin české žurnalistiky, kultury a politiky*, Praha 1993 (rozdział *V těžkých časech*, s. 97–108).

⁴⁴ „Lidové noviny” 1943, nr 51. Więcej na ten temat R. Baron, *Zdeněk Hájek – český (moravský) historik polských dějin*, s. 220–221.

⁴⁵ Z. Hájek, *Moravský geometr František Diebl*, Praha 1944.

⁴⁶ AMU, Osobní spis Z. Hájka, potwierdzenie Miejscowego Komitetu Narodowego, Brno-Žabovřesky, Čj. 814; list Ministerstwa Szkolnictwa i Oświaty Narodowej w Pradze do Szkolnej Rady Krajowej w Brnie, 29 X 1945.

⁴⁷ J. Vaculík, *105 let od narození Zdenka Hájka*, s. 121–122.

– na podstawie dotychczasowej twórczości naukowej i rękopisu pracy o polskich tajnych stowarzyszeniach w Galicji w latach 1831–1842 – uzyskał habilitację z zakresu historii Polski na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Masaryka w Brnie (24 października 1947). W wykładach prowadzonych na tym wydziale koncentrował się przede wszystkim na historii Polski XVIII wieku⁴⁸. Rękopisy tych prelekcji, znajdujące się w jego osobistej spuściźnie, świadczą o tym, że przygotowywał się do nich bardzo skrupulatnie⁴⁹. Swoją wiedzę przekazywał nie tylko studentom, lecz także nauczycielom w Brnie, Jihlavie, Ostrawie i Znojmie. Dla większego grona słuchaczy były przewidziane wykłady organizowane przez Towarzystwo Upowszechniania Wiedzy Politycznej i Kulturalnej (Společnost pro šíření politických a kulturních znalostí), w której Hájek pełnił funkcję prezesa sekcji historycznej w Województwie Brneńskim (Brněnský kraj)⁵⁰.

Po uzyskaniu tytułu profesora nadzwyczajnego w zakresie historii Słowian na Wydziale Pedagogicznym (20 lipca 1948) został zwolniony z dotychczasowej pracy profesora gimnazjum dr. J. Kudeli (od 31 lipca 1948)⁵¹. Od tego czasu już nie musiał co roku występować z prośbą o zmniejszenie etatu lub nawet o pełny urlop⁵². W 1951 roku został po K. Gallu kierownikiem biblioteki głównej Wydziału Pedagogicznego⁵³. W latach 1952–1955 pełnił funkcję prodziekana do spraw badań naukowych w Wyższej Szkole Pedagogicznej, która powstała w oparciu o były Wydział Pedagogiczny Uniwersytetu Masaryka. Od 1954 roku kierował tutejszą Katedrą Historii i Konstytucji. W 1955 roku dziekan złożył wniosek o mianowanie Hájka doktorem nauk historycznych przez Czechosłowacką Akademię Nauk (tzw. duży doktorat), jednak z powodu negatywnej opinii Josefa Macůrka do tego nie doszło (byli temu natomiast przychylni Václav Žáček i Dimitr Krandžalov)⁵⁴. Dodajmy, że Macůrek uważał, że najpierw należy przedłożyć kolejną publikację książkową. Takie też zda-

⁴⁸ AMU, Osobní spis Z. Hájka, potwierdzenie Dziekanatu Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Masaryka w Brnie, 12 III 1948.

⁴⁹ MZA, fond G 172, Zdeněk Hájek 1913–1957.

⁵⁰ J. Vaculík, *Historik česko-polských vztahů Zdeněk Hájek*, s. 161–162. Zob. też J. Randák, *Za světlem pokroku a vědecké pravdy! Založení Československé společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí* [w:] J. Čechurová, P. Andrš, L. Velek et al., *Posláním historik. Pocta prof. Robertu Kvačkovi k 80. narozeninám*, Praha 2012, s. 513–523.

⁵¹ AMU, Osobní spis Z. Hájka, list Szkolnej Rady Krajowej w Brnie do dyrektora Państwowego Gimnazjum Czechosłowackiego w Brnie, J. Kudeli, 27 IX 1948.

⁵² Zob. np. AMU, Osobní spis Z. Hájka, list Z. Hájka do Ministerstwa Szkolnictwa i Oświaty Narodowej w Pradze, prośba o zmniejszenie wymiaru etatu, 6 VI 1946; list dziekana Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Masaryka w Brnie, F. Trávníčka do Ministerstwa Szkolnictwa i Oświaty Narodowej w Pradze, potwierdzenie podania o urlop na rok akademicki 1948/1949, 13 III 1948; list Z. Hájka do Ministerstwa Szkolnictwa i Oświaty Narodowej w Pradze, podanie o przyznanie pełnego urlopu, 16 III 1948.

⁵³ MZA, fond G 172, Zdeněk Hájek 1913–1957, list dziekana Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Masaryka w Brnie, F. Kalouska do Z. Hájka, Čj. 121/51, 16 I 1951.

⁵⁴ J. Vaculík, *K. 50. výročí úmrtí Zdeňka Hájka*, s. 185–186; idem, *Katedra historie*, s. 49; idem, *Vývoj nynější katedry historie a jejího personálního obsazení v letech 1946–2004*, „Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd” 2004, nr 20, s. 156–157.

nie wypowiedział głośno wobec swych kolegów na uniwersytecie. Niedługo potem – zrządzeniem losu (?) – otrzymał ten tytuł za „darmo”⁵⁵.

Podobnie jak przed wojną Hájek nie stronił od działalności w ramach towarzystw. Kiedy dawny Klub Czechosłowacko-Polski w Brnie przekształcił się w nowo powstałe Towarzystwo ds. Kontaktów Kulturalnych z Polską, Hájek został nie tylko aktywnym członkiem, lecz także od razu drugim wiceprezesem brneńskiej filii tego towarzystwa (16 stycznia 1947). Z historyków znajdziemy tutaj jeszcze nazwiska Josefa Macůrka i Milana Kudělki⁵⁶. Po zmianach ustrojowych z 1948 roku zaangażował się też w działalność Związku Przyjaźni Czechosłowacko-Radzieckiej, co było w jego przypadku właściwie kontynuacją przedwojennego członkostwa w Stowarzyszeniu ds. Kontaktów Gospodarczych i Kulturalnych z Nową Rosją (od 1935 r.). Jako prezes brneńskiej filii Związku Przyjaźni Czechosłowacko-Radzieckiej otrzymał w 1955 roku honorowy medal tej organizacji. Działał też, jako szeregowy członek, w Macierzy Morawskiej (Matice moravská), Klubie Historycznym (Historický klub – poprzednik obecnego towarzystwa historyków czeskich, odpowiednika polskiego PTH) czy w Towarzystwie Historycznym Czechosłowackiej Akademii Nauk (Historická společnost ČSAV) – filia w Brnie⁵⁷.

Polityka partyjna najwyraźniej go nie pociągała, o czym przekonują nas także jego własne słowa (z 1955 r.):

Przed okupacją nie byłem członkiem żadnej partii politycznej i nie uczestniczyłem w życiu politycznym. Poświęcałem się wyłącznie pracy naukowej. [...] Na ciągłe wezwania w gazetach do wstąpienia do partii politycznych w 1946 roku wstąpiłem do partii narodowych socjalistów. Uczestniczyłem w jedynym spotkaniu w miejscowym oddziale. To była moja działalność polityczna przed Lutym. Zaraz po wydarzeniach lutowych wstąpiłem do KPCZ⁵⁸.

Jeden z wybitnych historyków czeskich działających w środowisku brneńskim, Jaroslav Mezník (1928–2008), zacytował w swych wspomnieniach wiele mówiącą wypowiedź Hájka z tamtego okresu. Charakteryzowała ona dużą grupę osób, będących członkami Komunistycznej Partii Czechosłowacji: „My wstąpiliśmy do partii, ponieważ jesteśmy tchórzami” (w j. czeskim bardziej dosadnie: „My jsme vlezli do strany, protože jsem posraný”)⁵⁹.

Bardzo liczne obowiązki administracyjne i dydaktyczne – w dodatku wymagające ciągłego przemieszczania się do wielu miejsc czy instytucji – niestety rzutowały

⁵⁵ Por. J. Mezník, *Můj život za vlády komunistů (1948–1989)*, Brno 2005, s. 20–21.

⁵⁶ AMB, R 47, Československo-polský klub v Brně, č. 8, seznamy, Společnost pro kulturní styky s Polskem – odbočka v Brně. Zob. też R. Maděckí, *Poláci v Brně a na jižní Moravě* [w:] *Polacy w Brnie – Poláci v Brně a na jižní Moravě*, s. 20–21; R. Baron, *Z dějův polonofilstva českého. Czechosłowacko-Polski Klub w Brnie (1925–1939)* [w:] *Na obrzeżach polityki*, cz. 8, red. M. Kosma, Poznań 2010, s. 115.

⁵⁷ AMU, Osobní spis Z. Hájka, Medal Związku Przyjaźni Czechosłowacko-Radzieckiej, 10 XII 1955; MZA, fond G 172, Zdeněk Hájek 1913–1957, życiorys (rękopis), s. 2; G. Chaloupka, op.cit., s. 135; http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=6530 [data dostępu: 14 IV 2013].

⁵⁸ MZA, fond G 172, Zdeněk Hájek 1913–1957, życiorys (rękopis), s. 2. Por. J. Sýkora, op.cit., s. 96.

⁵⁹ J. Mezník, op.cit., s. 16.

(zwłaszcza w pierwszych latach powojennych) na działalność publikacyjną Hájka. Rozprawa habilitacyjna nie została opublikowana. Badany i prezentowany w niej materiał historyczny stanowił raczej zamknięcie wcześniejszych zainteresowań badawczych niż otwieranie nowych tematów czy ujęć metodologicznych. Opublikowane prace miały w znacznej mierze przypadkowy lub okolicznościowy charakter, aczkolwiek i tutaj nie brakowało wysiłków autora, by oprzeć je na obszernym i solidnym fundamencie źródłowym⁶⁰.

Do tego dołączyły wkrótce dolegliwości zdrowotne. W lipcu 1950 roku Hájek przeszedł ciężką operację, a w grudniu zachorował na zakaźne zapalenie wątroby. W liście do J. Macúrka, który przebywał wówczas w Budapeszcie, tym właśnie tłumaczył opóźnienie w przygotowaniu rękopisu (prawdopodobnie chodziło o opracowanie historii Polski od 1795 r. do współczesności dla czeskojęzycznej *Encyklopedii Polski*, przygotowywanej przez Instytut Słowiański w Pradze):

Byłem lekko żółty, jak Koreańczyk, ale już do siebie dochodzę, tak że w styczniu znowu będę prowadzić wykłady. Rekonwalescencja jest jednak dłuższa. Z tego powodu jestem trochę opóźniony w opracowaniu materiału, ale nie stało się to z mojej winy, to każdy musi przyznać. Będę się starać to nadrobić w ten sposób, że niektóre partie, o ile będzie to możliwe, trochę skrócę⁶¹.

Na początku lat 50. sytuacja jak gdyby zaczęła zmieniać się na lepsze. W odróżnieniu od okresu okupacji niemieckiej obecnie mógł powrócić do studiowania zagadnień z dziejów Polski. Przede wszystkim zainteresował go morawski i śląski kontekst powstania styczniowego. Na ten temat opublikował wiele artykułów, które konsekwentnie zmierzały w kierunku opracowania monograficznego. Jest rzeczą oczywistą, że jeśli nadal chciał pełnić swoją funkcję w uniwersytecie, wykładać i publikować, to w tamtych czasach (tak samo jak właściwie ktokolwiek inny z jego kolegów) musiał sobie poradzić z nową sytuacją polityczną i na swój sposób dostosować się do nowych wymagań, które stawiano czechosłowackim historykom⁶². Swoją działalność naukową opisywał wówczas między innymi następująco:

Samokrytycznie przyznając, że nie opanowałem jeszcze wszystkich problemów marksizmu-leninizmu tak, jak pożądanym byłoby to dla mojej pracy naukowej. Jest to również konsekwencją przeciążenia, ponieważ na wydziale wykładałem nie tylko historię Słowian, do czego zostałem mianowany, ale też historię Czechosłowacji. W ciągu 4 lat pracy na wydziale wprawdzie udało mi się przygotować wykłady na tych dwóch kierunkach, jednak nie udało mi się opanować tego wszystkiego w sposób marksistowski⁶³.

Powojennymi pracami Hájka z zakresu historii Polski czy też z historii polsko-czeskich stosunków drugiej połowy XIX wieku zainteresowano się najpierw w samej Polsce. Dzięki temu w polskim tłumaczeniu mógł się ukazać artykuł szczegó-

⁶⁰ Z. Hájek, *800. výročí založení Moskvy*, „Ročenka Pedagogické fakulty v Brně” 1947; idem, *Zapomenutý rusofil dr. František Ott*, w: *Sborník na počest Františka Trávníčka a Františka Wolmana*, Brno 1948, s. 130–147.

⁶¹ AMU, fond B 88, Josef Macúrek 1948–1952, inv. č. 128, list Z. Hájka do J. Macúrka, 6 I 1951. Por. MZA, fond G 172, Zdeněk Hájek 1913–1957, wykaz pracy naukowej.

⁶² Na ten temat zob. np. B. Jiroušek et al., *Proměny diskursu české marxistické historiografie (kapitoly z historiografie 20. století)*, České Budějovice 2008.

⁶³ MZA, fond G 172, Zdeněk Hájek 1913–1957, wykaz pracy naukowej.

łowo opisujący okoliczności i przebieg dwóch pobytów w Pradze Anny Henryki Pustowójtówny. Jak wiadomo, była ona adiutantem przywódcy powstania styczniowego, Mariana Langiewicza⁶⁴. Także czeski czytelnik miał możliwość zaznajomić się zarówno z pracami o charakterze naukowym, jak i popularyzatorskim przedstawiającymi niezwykle losy córki rosyjskiego generała (węgierskiego pochodzenia) i polskiej hrabiny, która jako młoda dziewczyna dołączyła do polskiego (męskiego) „nielegalnego wojska”⁶⁵. W kolejnych artykułach Hájek przedstawił losy Langiewicza na Morawach i w Czechach, to znaczy zajmował się przede wszystkim jego internowaniem w Tišnovie i Josefovie⁶⁶.

W dwóch oddzielnych pracach przybliżył postacie Josefa Menšíka i Jana Gerinka. Zajął się zatem problematyką czeskiego polonofilstwa, dzięki czemu ponownie w odpowiedni sposób uzupełnił wcześniejsze prace Václava Žáčka⁶⁷, którego publikacje Hájek bardzo cenił⁶⁸. Ten wyśmienity uczeń czołowego historyka czeskiego Josefa Šusty stał się później wraz z Hájkiem autorem książki, która wyszła dzięki staraniom Mariana Orzechowskiego w Polsce⁶⁹. Zdeněk Hájek już jednak wówczas nie żył. Odszedł z tego świata, pozostawiając niedokończoną pracę. W Wyższej Szkole Pedagogicznej był kierownikiem katedry, przygotowywał kolejne cztery studia, w których zamierzał przybliżyć internowanie uczestników powstania styczniowego w Ołomuńcu, Jihlavie i Telču, pokazać proces z Janem Piszczakiem, Stanisławem Młóckim i Stanisławem Matuszewiczem czy kontakty Matuszewicza na emigracji w Szwajcarii ze znanym czeskim emigrantem politycznym Josefem Václavem Fričem⁷⁰.

Zamierzając uzupełnić zgromadzone przez siebie materiały archiwalne także z polskiej strony, podjął kroki – za pośrednictwem Instytutu Słowiańskiego Cze-

⁶⁴ Z. Hájek, *Dwukrotny pobyt Henryki Pustowójtówny w Pradze*, „Śląski Kwartalnik Historyczny »Sobótka«” 1951, R. 6, s. 50–91. Por. *Češi a Poláci v minulosti*, t. 2, Praha 1967, s. 259.

⁶⁵ Z. Hájek, *Výlet pražského „Sokola” na Karlštejn v r. 1863 a Henryka Pustowójtovová*, „Časopis Společnosti přátel starožitnosti českých” 1951, R. 59, s. 239–247; idem, *K útěku H. Pustowójtové z Prahy r. 1863*, „Slezský sborník” 1953, nr 51, s. 525–537; idem, *Henryka Pustowójtówna. K 70. výročí její smrti*, „Nové Polsko” 1953. Zob. także A. Romanowski, *Jak oszukać Rosję?*, Kraków 2002 (rozdział: *Pustowójtówna albo o wierności*, s. 102–120).

⁶⁶ Z. Hájek, *Internace Mariana Langiewicze v Tišnově*, „Časopis Matice moravské” 1952, 71, s. 41–113; idem, *Internace Mariana Langiewicze v Josefově* [w:] *Česko-polský sborník vědeckých prací*, red. M. Kudělka, t. 1, Praha 1955, s. 508–549.

⁶⁷ Z. Hájek, *Josef Menšík – spolupracovník polské revoluční strany. Z dějin česko-polských revolučních styků za lednového povstání*, „Slovanské historické studie” 1955, R. 1, s. 143–180; idem, *Proces ing. Jana Gerinka a společníků. Materiálový příspěvek o pomoci Slezska polskému povstání*, „Slezský sborník” 1956, nr 54, s. 29–55, 154–182. Por. V. Žáček, *Ohlas polského povstání r. 1863 v Čechách*, Praha 1935, s. 189; idem, *Česko-polská revoluční spolupráce v šedesátých letech XIX. století* [w:] *Česko-polský sborník vědeckých prací*, s. 430–507; K. Kardyni-Pelikánová, *Księgi narodu A. Mickiewicza w czeskim ruchu radykalno-demokratycznym w dobie powstania styczniowego*, „Prace Polonistyczne” t. XXIII, 1967, s. 218.

⁶⁸ Srov. MZA, fond G 172, Zdeněk Hájek 1913–1957, opinia Z. Hájka na temat dr. Václava Žáčka, 11 VII 1955.

⁶⁹ V. Žáček, Z. Hájek, *Echa powstania styczniowego w Czechach*, Wrocław 1965 (część książki napisana przez Hájka nosi tytuł *Echa powstania 1863–1864 na Morawach i Śląsku*, s. 15–79).

⁷⁰ MZA, fond G 172, Zdeněk Hájek 1913–1957, wniosek projektu badawczego na rok 1957; życiorys [1955], s. 9.

chosłowackiej Akademii Nauk (Slovanský ústav ČSAV) – w kierunku nawiązania osobistych kontaktów z historykami polskimi, Stefanem Kieniewiczem i Adamem Lewakiem⁷¹. W rękopisach pozostały nie tylko jego wykłady, lecz także na przykład obszerny zarys historii Polski po 1795 roku, napisany do wspomnianej już *Encyklopedii Polskiej*, której niestety nie udało się wydać. Nie doczekała się też odzewu inicjatywa Mariana Tyrowicza, który podjął starania wydania w polskim tłumaczeniu zbioru studiów i szkiców tego czeskiego (morawskiego) historyka zajmującego się dziejami Polski⁷².

Nie ulega wątpliwości, że dzięki swej niestrudzonej i bezinteresownej pracy badawczej w pełni sobie na to zasłużył. Chociaż od jego śmierci upłynęło już ponad 50 lat, w historiografii stosunków czesko-polskich XIX wieku (ze szczególnym uwzględnieniem kwestii Polaków na ziemiach czeskich) zajmuje on niezmiennie ważne miejsce.

Tłumaczenie z języka czeskiego: Elżbieta Justyna Baron

⁷¹ MZA, fond G 172, Zdeněk Hájek 1913–1957, list Z. Hájka do Instytutu Słowiańskiego Czechosłowackiej Akademii Nauk, 11 IV 1956.

⁷² M. Tyrowicz, *Zdeněk Hájek (1894–1958)*, „Kwartalnik Historyczny”, s. 333; R. Baron, *Dorobek czeskiej historiografii na polu badań nad dziejami Polski okresu zaborów* [w:] *Widziane z zewnątrz. I Kongres Zagranicznych Badaczy Dziejów Polski, Kraków, 28–30 czerwca 2007 roku*, red. M. Baczkowski, T. Gąsowski, A. Nowak, Z. Piech, B. Szlaczta, t. 2, Warszawa 2011, s. 22.